

Problem psychicznej niezdolności kontrahenta w kanonicznym prawie małżeńskim

The mentally incapable contracting party in canon marital law

RYSZARD ZIOMEK, JÓZEF Z. PIŁASIEWICZ

Z Metropolitalnego Sądu Biskupiego w Szczecinie

STRESZCZENIE. Autorzy przedstawiają nowe uregulowania zawarte w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r. odnoszące się do prawnych i psychicznych przesłanek ważnego lub nieważnie zawartego małżeństwa (kan. 1057). Bliżej przedstawiają aspekty psychicznej zdolności do zawarcia małżeństwa zawarte w kan. 1095. Zwracają także uwagę na niektóre przyczyny niezdolności psychicznej do wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich: zaburzenia osobowości na tle seksualnym, które wykluczają wyłączność i naturalny sposób dopełnienia zgody małżeńskiej i zaburzenia osobowości poza sferą seksualną, które uniemożliwiają ułożenie prawidłowych stosunków międzyludzkich.

SUMMARY. The authors present several new regulations included in the 1983 canon law code dealing with the legal and mental prerequisites for valid or invalid marriage (canon 1057). They also discuss the psychological aspects of marital capacity laid out in canon 1095. They point out several reasons underlying mental incapacity for performing significant marital duties: sexually-related personality disorders which preclude the exclusiveness and natural consumption of the marital agreement and non-sexual personality disorders which preclude adequate interpersonal relations.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne / małżeństwo
Key words: canon law/ marriage

Nowy kodeks prawa kanonicznego, promulgowany przez Jana Pawła II w roku 1983, przyniósł wiele zmian i modyfikacji w zakresie prawa małżeńskiego. Soborowa wizja małżeństwa nakreślona w konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* oraz troska Kościoła o godność osoby ludzkiej, znalazły swój wyraz w nowych kanonach, które zawierają zarówno deklaratywne określenia wymogów prawa naturalnego, jak i szereg norm pochodzących z prawa wyłącznie kościelnego.

W świetle kan. 1057 §1 – małżeństwo stwarza zgoda stron między osobami prawnie do tego zdolnymi, wyrażona zgodnie z prawem, której nie może uzupełnić żadna ludzka władza. Oznacza to, że zgoda jest przyczyną sprawczą małżeństwa. Kanon ten zwraca uwagę na cztery istotne momenty:

-
1. małżeństwo powstaje przez zgodę stron,
 2. zgoda może być wyrażona jedynie przez osoby prawnie do tego zdolne,
 3. zgoda musi być wyrażona zgodnie z przepisami prawa,
 4. zgoda, jako przyczyna sprawczą, nie może być zastąpiona jakimkolwiek innym aktem prawnym [Góralski 1991, s. 17].
-

Powyższe stwierdzenia są ściśle związane z koncepcją małżeństwa, zawartą w nauce Kościoła. Małżeństwo traktowane jest bowiem jako przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury ku dobru małżonków oraz ku zrodzeniu i wychowaniu

potomstwa [Góralski 1987]. Wyekspozowanie podwójnego celu małżeństwa, a mianowicie – dobra współmałżonków oraz zrodzenia i wychowania potomstwa zakłada, iż osoby wyrażające zgodę małżeńską podejmują świadomie umotywowaną decyzję dotyczącą przede wszystkim przyszłości [Steuden 1994, s. 203]. I właśnie dlatego zgoda małżeńska, stanowiąca przyczynę sprawczą małżeństwa i będąca aktem woli, przez który mężczyzna i kobieta wzajemnie się sobie oddają i przyjmują, została objęta szczególną ochroną prawną (kan. 1057 § 1–2). Chodzi bowiem o dobro potencjalnego małżonka i dalsze tego następstwa.

Stąd też znaczenie i waga decyzji zawarcie małżeństwa uzasadniają oczekiwania, aby osoba, która taką decyzję podejmuje była do tego zdolna, posiadała określone właściwości psychiczne. Aspekty psychicznej zdolności do zawarcia małżeństwa zostały usankcjonowane w kan. 1095, który brzmi:

„Niezdolni do zawarcia małżeństwa są ci, którzy:

1. są pozbawieni wystarczającego używania rozumu,
2. mają poważny brak rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przyjmowanych i przekazywanych,
3. z przyczyn natury psychicznej nie są zdolni do podjęcia i wypełniania obowiązków małżeńskich” [Kodeks Prawa Kanonicznego 1984, s. 443].

W związku z tym można wyodrębnić dwa obszary problemowe, gdzie wymienione regulacje prawne mogą mieć konkretne zastosowanie. Pierwszym z nich jest kwestia kwalifikacji kandydatów do małżeństwa. W przypadku stwierdzenia niedostatków podmiotowych, o których mówi kan. 1035, zachodzi potrzeba odmowy zgody na dopuszczenie danej osoby do zawarcia małżeństwa. Drugim obszarem problemowym jest stwierdzenie nieważności małżeństwa. Z chwilą ogłoszenia nowego kodeksu prawa kanonicznego wzrosło zainteresowanie możliwościami zbadania ważności zawartego związku. Przyczyniło się do tego poszerzenie tytułów nieważności małżeństwa, zwłaszcza z przyczyn natury psychicznej.

Z tego też powodu zachodzi konieczność bliskiej współpracy pomiędzy biegłymi z zakresu psychiatrii i psychologii a sędzią kościelnym. Wprawdzie współpraca taka istniała również dawniej, jednakże obecnie udział biegłych w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa staje się szczególnie znaczący, zważywszy na postępy w rozwoju nauk o człowieku. Kanon 1680 KPK stawia przed sędzią wymóg, aby korzystał z pomocy jednego lub kilku biegłych, gdy w sprawie pojawia się potrzeba wyjaśnienia kondycji psychicznej zainteresowanych stron.

W kanonicznym prawie procesowym łaciński termin *peritus* oraz polski odpowiednik „biegły” są terminami technicznymi na określenie osoby formalnie powołanej do udziału w procesie celem przedstawienia sędziemu specjalistycznej opinii na określony przez niego temat. W odniesieniu do spraw o nieważność małżeństwa z tytułu niezdolności psychicznej, idąc za opinią wybitnego kanonisty, audytora Roty Rzymskiej, ks. Antoniego Stankiewicza, należy przyjąć, że biegły „jest osobą powołaną przez organ sądowy do udziału w procesie ze względu na swe szczególne kwalifikacje w dziedzinie psychiatrii lub psychologii, celem dostarczenia sędziemu konkretnych ustaleń i ocen stanu psychicznego kontrahenta w chwili zawierania małżeństwa, dokonanych według specyficznej metody naukowej oraz reguł profesjonalnych, a którego właściwe rozeznanie przekracza kompetencję specjalistyczną sędziego” [Stankiewicz 1991]. W tym miejscu należy wyraźnie podkreślić, że biegły nie jest sędzią i w żadnym wypadku nie można wymagać ani oczekiwać od niego wypowiedzi na temat ważności lub nieważności związku małżeńskiego w sensie prawa kanonicznego. Zadaniem biegłego jest ustalenie stanu psychicznego kontrahenta w chwili zawierania małżeństwa. Wymienione wyżej trzy tytuły nieważności małżeństwa wymagają udziału biegłych psychiatrów i psychologów, chociaż nie w jednakowym stopniu.

I tak w przypadku braku wystarczającego używania rozumu nieodzowny staje się udział

biegłego psychiatry. W tytule tym rozważana jest bowiem niezdolność do zawarcia małżeństwa na skutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego, zaburzenia świadomości lub innych ciężkich chorób układu nerwowego. W orzecznictwie nieważności małżeństwa największe znaczenie mają psychogenne. Chodzi tu przede wszystkim o schizofrenię i psychozę maniako-depresyjną, które w stopniu istotnym zmieniają procesy intelektualno-poznawcze, emocjonalne i decyzyjne [Bilikiewicz 1969, Dąbrowski i wsp. 1988, Góralski 1986]. Następnie zwraca się uwagę na upośledzenie umysłowe, zwłaszcza głębszego stopnia i – *last but not least* – zaburzenia świadomości na tle zmian organicznych w obrębie kory mózgowej. Znaczenie opinii biegłego psychiatry (czasami wspartej opinią psychologa) na temat obecności wymienionych zaburzeń w chwili wyrażania zgody małżeńskiej jest nie do podważenia.

W rozwiązywaniu problemu na tle drugiego tytułu nieważności małżeństwa, czyli braku rozeznania oceniającego, biegły psycholog odgrywa niezmiernie ważną rolę. Pojęcie „rozeznania” (gr. *diakrino*) oznacza zdolność uporządkowania tego, co jest splątane, zmieszane; umiejętność określenia, jaki jest rzeczywisty stan rzeczy. Rozeznanie oceniające, to nic innego, jak krytyczne wartościowanie tego, co jest przedmiotem wyboru. Tę zdolność krytycznej oceny wyjaśnia się jako „zdolność osądzania i rozumowania, czyli zestawiania rozmaitych ocen oraz tworzenia na tej podstawie nowego konkretnego sądu”. Z kolei „brak rozeznania oceniającego uniemożliwia wartościowanie przedmiotów i czynników motywujących konkretną decyzję” [Żurawski 1985, s. 5]. Człowiek psychicznie zdrowy posiada uporządkowane i harmonijnie współdziałające zdolności intelektualne, wolitywne i uczuciowe. Ujawnia się to w codziennym funkcjonowaniu i znajduje potwierdzenie w decyzjach w różnych sytuacjach. Osoby, u których występuje zakłócenie równowagi wewnętrznej, a szczególnie brak jest harmo-

nijności współdziałania procesów intelektualnych, wolitywnych i uczuciowych często nie są zdolne do podjęcia decyzji w pełni świadomych i wolnych od wszelkich ograniczeń [Steuken 1994].

Odnosząc powyższe uwagi do warunków koniecznych do wyrażenia ważnej zgody małżeńskiej możemy powiedzieć, że rozeznanie oceniające, to w istocie rozumienie praw i obowiązków małżeńskich, czyli „...rozumienie przedmiotu wyboru i ocena możliwości własnych i partnera” [Steuken 1994]. Wśród czynników obniżających zdolność rozumienia oceniającego najczęściej wymieniane są choroby psychiczne oraz uzależnienia od alkoholu i narkotyków. Zaburzenia te ograniczają, albo wręcz uniemożliwiają, podejmowanie rozważnych decyzji, z pełnym poczuciem odpowiedzialności. Wiadomo również, że uwarunkowania społeczne oraz iluzje negatywnie wpływają na proces wartościowania i decydowania.

Uwzględniając trzeci tytuł nieważności małżeństwa zachodzi potrzeba wskazania przyczyn niezdolności psychicznej do wypełnienia istotnych obowiązków małżeńskich. Warto tu nadmienić, że do tych obowiązków należą m.in.: wyłączność, wierność, posiadanie potomstwa i poszanowanie partnera. Prawo kanoniczne uważa małżeństwo za wspólnotę, która posiada określone cele, akceptuje wynikające stąd zobowiązania oraz w relacjach interpersonalnych ekspozuje zaufanie i wzajemne poszanowanie godności. Orzeczenia Roty Rzymskiej wskazują jednoznacznie, że przyczyn niezdolności do wypełniania obowiązków małżeńskich poszukiwać należy wśród zaburzeń osobowości. Proponowany podział tych zaburzeń wyodrębnia dwa ich typy:

- zaburzenia osobowości na tle seksualnym, które wykluczają wyłączność i naturalny sposób dopełnienia zgody małżeńskiej,
- zaburzenia osobowości poza sferą seksualną, które ujawniają się w różnych dziedzinach życia, a które w konsekwencji uniemożliwiają ułożenie prawidłowo stosunków międzyludzkich.

Ten drugi typ zaburzeń osobowości określany jest mianem osobowości antysocjalnej i charakteryzuje się upośledzeniem życia uczuciowego. Ujawnia się to głównie poprzez takie cechy, jak: „...trwała niezdolność do więzi uczuciowej, bezosobowy stosunek do życia seksualnego, brak poczucia winy, wstydu, autodestrukcyjny styl życia, brak wglądu w przyczyny własnych niepowodzeń, szybkie zniechęcanie się i wycofywanie z podjętych działań, niezdolność planowania odległych celów, brak przewidywania skutków własnego postępowania” [Studen 1994].

Odrębną przyczyną niezdolności do wywiązywania się z obowiązków małżeńskich jest niedojrzałość psychiczna w postaci nadmiernego patologicznego uzależnienia od jednego lub obojga rodziców. Osoba tak uzależniona, całkowicie i we wszystkim podporządkowuje się ich woli. Normy postępowania przez nich ustalone przyjmowane są bezkrytycznie. Ich opinie są absolutnie wiążące, nawet jeśli zawierają negatywne oceny współmałżonka.

Inną postacią niedojrzałości psychicznej jest zainteresowanie wyłącznie własną osobą i oczekiwanie pełnej gratyfikacji przez cały okres małżeństwa. Osoba taka jest egocentrycznie zaborcza i w obliczu trudności życiowych skłonna jest porzucić partnera.

W świetle powyższych interpretacji i wyjaśnień wyraźnie widać, że biegli psychiatrzy i psychologowie muszą pokonać wiele trudności przy tworzeniu opinii. Wszystkie czynności, które podejmują, mają charakter retrospektywnej analizy wcześniejszych zdarzeń, faktów i opisów zachowań. Niejednokrotnie, oprócz analizy danych z akt sprawy, koniecznym jest przeprowadzenie odpowiednich badań testowych w celu zgromadzenia wszystkich możliwych do osiągnięcia danych osobopoznawczych. Na tej podsta-

wie dopiero biegły formułuje swoją opinię, która zawiera odpowiedzi na pytania:

- czy dany kontrahent w chwili zawierania małżeństwa miał osobowość dojrzałą do tej decyzji oraz
- czy występowały u kontrahenta jakieś nieprawidłowości w strukturze jego osobowości na tyle istotne, że uniemożliwiały mu relacje interpersonalne we wspólnocie małżeńskiej.

Jeśli wiedza fachowa i kościelna kwalifikacja biegłego cieszą się uznaniem, wówczas zredagowana opinia dla sędziego jest istotnym elementem w postępowaniu dowodowym i stanowi ważną przesłankę do wydania wyroku.

PIŚMIENNICTWO

1. Bilikiewicz T.: *Psychiatria kliniczna*. Warszawa 1969.
2. Dąbrowski S., Jaroszyński J., Pużyński S.: *Psychiatria*. T. 2. Warszawa 1988.
3. Góralski W.: *Zadania psychologa w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle wymogów nowego Prawa Małżeńskiego*. *Prawo Kanoniczne* 1986, 29, 2–3, 163–172.
4. Góralski W.: *Kościelne Prawo Małżeńskie*. Płock 1987.
5. Góralski W.: *Kanoniczna zgoda małżeńska*. Gdańsk 1991.
6. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. 1984.
7. Stankiewicz A.: *Sędzia i biegły w sprawach o nieważność małżeństwa z tytułu niezdolności psychicznej*. Ref. na Międzynarodowym Seminarium dla pracowników Sądów Kościelnych w Europie Środkowo-Wschodniej, Lublin, 19–21.09.1991.
8. Studen K.: *Zadania psychologa w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa*. W: Płużek Z.: *Psychologia pastoralna*. Kraków 1994, 202–227.
9. Żurawski M.: *Problem rozeznania oceniającego*. *Prawo Kanoniczne* 1985, 28, 3–4, 3–15.

*Adres: Ks. dr Ryszard Ziomek,
Metropolitalny Sąd Biskupi w Szczecinie*